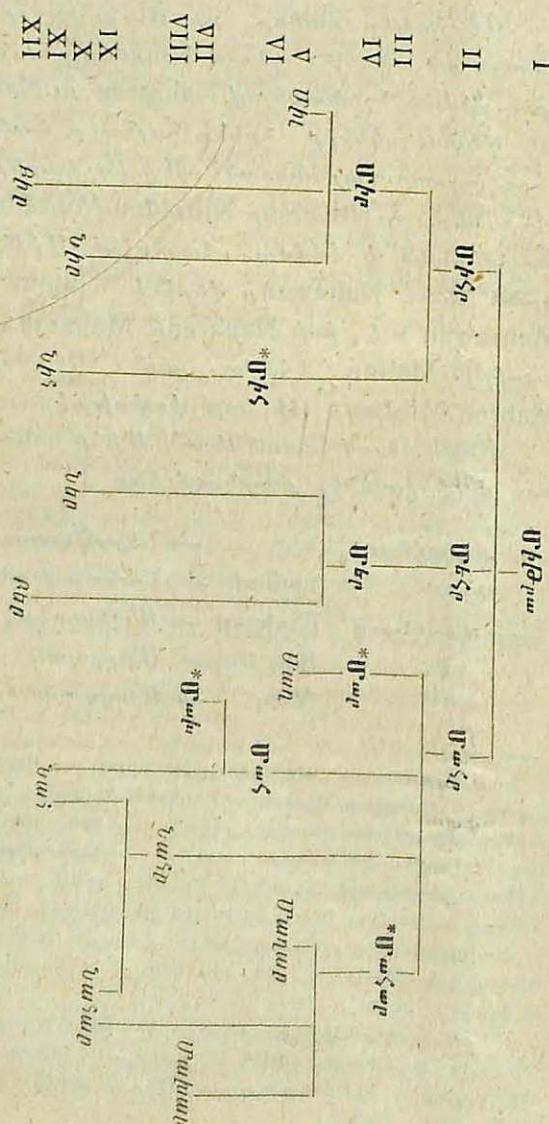

պարսկերէնում՝	ներ	— ՆԵ-ՀԱՐՄԻՊԼ =
	ներ	ՆԵՐ-ՀԱՐՄԻՊԼ,
	նախ	ՆԱՀՐ - Ա.ՊԱՐ -
		ԶՈՒԾԱԱ, ՆԱ-
		ՀՐԱՍԱՆ,
	Բ.Ի.Բ.	Բ.ԵՐԱՍԱՆ,
	Բ.Ի.Բ.	Բ.Ի.ԲԱՍԱՆ,
	Ն.Ա.Ի.	ՆԱՀԱՏԱՆ,
	Ն.Ա.Ի.Ա.Ր.	ՆԱՀԱՐԱՆ,
	Ն.Ի.Ի.	ՆԻԲԱԳՀԱՆԱՂ,
		ՆԻԲՈՒԱՆ,
ՆԻՒ		ՆԻԲՀԱՊԱՆ:

Սրանցից մ հնչիւնով սկսողները պատկանում են Միջը անուան փոփոխակների Ա. կարգին, Բ. կարգը կազմում են նով սկսողներն, իսկ Գ. կարգին պատկանում է Բ.ով սկսող Բ.եր ու Բ.իր տարրերակներ:

Այս փոփոխակների ճիւղաղբութիւնն էլ կը լինի հետեւեալլ, ուր ընդգծած տալիս ենք նոր տարրերակները:

Ասածներով անշուշտ չեն վերջանում Միջը անուան փոփոխակները: Մեր նպատակը չի էլ եղել այս խնդիրն սպառելլ: Մենք ցանկացել ենք լոկ մատնահնել, որ Միջը անուան ծաւալման սահմանները չունեւի ընդգրածակ են, քան ընդունուած է կարծել: Իսկ այս անհրաժեշտ է չշնորհ միջրապաշտութեան ներգործութեան թափու նրա ազգեցութեան ոլորտների լայնասարածութիւնն ընդգծելու համար:

(Ծարուակակներ.) ԹԱԴՀՈՍ ՍԻԴԱԱՅԵԳԵՑՄ Երեսան:

ՏԵՂԱԳՐԱԿԱՆ

ՃԱՆՈԹԱԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

ԱՅՍՊՈԼՈՅ ՊԱՏՄԱԿԹԵՇՆ

ԵՐԵՄԻԱ ԶԵԼԵՊԻԻ ՔԷՕՄԻԻՐՃԵՎՆ

Գ. Լ. Խ. Խ. Զ.

(Ծարուակակներին:)

Հասքէօյ այսպէս, ազգային կեանքի եւ դաստիարակութեան ընամի վառարան հանդիսացած է, եւ ո՞չ միայն իւր վարժարաններով եւ ուսումնականներովը վայլած է անցեալին մեջ՝ այլեւ՝ հայկական թատրոնով, այո՛, եւ այս մասին ուղած է մրցակից ըլլալ Օրթագիւղի, ուր հայերէն ներկայացումներ տեղի կ'ունենային 1855 թուականէն սկսած¹.

1858 ին Առաքէլ Ալթուն Տիւրիի նախաձեռնութեամբ խասդիւղի մէջ կը բացուի հայ թատրոն մը², ուր քանի մը հայերէն շատ յաջող ներկայացումներ կը սարքուին, բայց շուտով կը խափանուի կառավարութեան արտօնութիւնը ստացած ըլլալուն. Խասդիւղի երիտասարդութիւնը առանց վհատելու անմիջապէս կը միանայ Օրթագիւղի հայ թատերական ընկերութեան եւ իւր ներկայացումները ալ աւելի շքեղութեամբ կը վերսկսի բերայի հառումի թատրոնը 1860 ին³,

¹ Մասկո, 1857, Յունուար-Մարտ:

² Արեւելք, Կ. Պոլսոյ, Թիւ 3791, 25 Օգոստ, 1898 եւ Յեւրոպական, Վ. Զարդարեանի, 1910-1911, էջ 196¹

³ Մերակ եւ Մասկո, Կ. Պոլսոյ 1860, Թիւ Կայերական:

Ազգ. Սահմանադրութեան հաստատուած ժամանակի, Խասդիւղ ալ գործօն գեր մը ունենալիք հեռու չեմար. այդ առթիւ կարեւոր դումարումներ տեղի կ'ունենան հոն՝ երեւելիներու տունը եւ Ազգայի կանոնադրութեան խմբագործեանը մէջ լայն բաժին մը կ'ունենայ իր Տէր Երեմիաներով, Աղաթաներով, Ալթուն Տիւրիներով եւ Փէշտիմալճեաններով, որոնց սառագրութիւնները կ'երեւին 1860ի Սահմանադրութեան խմբագրիչ Յանձնաժողովին մէջ¹: Խասդիւղի մէջ էր՝ որ համբաւաւորն ծանրահոս Տէր Երեմիա, կը պատրաստէր իր Օրացոյցները, զորս յատուկ մենաշնորհով եւ ի նպաստ Ա. Փրկչեան Ազգ. Հեւանդանոցին հրատարակած է 1860—1879:

* * *

Ա. Ստեփանոս եկեղեցին ունեցած է Աթոռակալ մահտեսի Տէր Կարպակետ մը, որ 1837 օգոստ. 27ին ընդօրինակած է Նէոփիփոսոփ Դիրք Յակատամարտութեան հայերէն թարգմանութիւնը: Տէր Կարպակետ այդ ընդօրինակութիւնը այժմ կը գտնուի Աբեննայի Միթարեան վանքը²:

Խասդիւղի մէջ 1823ին Մայիս ամիսին, Անդ Հովհաննեաւ Ա. Ստեփանոսին Գրած է Գալուստ Վարդապետ Ամասիացի Բժշկարան մը, որ կը գտնուի իմ քովս:

Նոյնպէս 1834ին նոյն թաղին մէջ ընդօրինակուած է յայտնի չէ թէ որո՞ւ Կողմէ, Օրէնք եւ Սովորութիւնք Եթրայցուց ունուն ստուար հատորը՝ թարգմանեալ յիտաւացուց լեզուէ ի Հայ թարրատ, աշխատասիրութեամբ Հօր Իգնատիոսի Վարդապետի յաշակերտէ Տեսոն Միթարայ Վարդապետի Աբրահայր Կոչեցելոյ, յամի Տեսոն 1760, իսկ ըստ Հայոց Ո. ՄՌՇ:

* * *

Ա. յոշափ բեղմաւոր գործունէութիւններու միջցին, յայտնի է՝ որ Ազգային բարենպատակ ընկերութիւններ ալ չէին կրնար չկազմուիլ հոն. 1843ին հաստատուած է Սերսիսեան³ ընկերութիւնը, որ գլուխ ունենալով իրեն մեծանուն եւ մեծաշարուատ Մկրտիչ Ամիրա Ճեղայիլեան,

¹ Ա. Ա. Սահմանադրութեան Հայոց, Կ. Պոլիս, Տարեկան, 1860, թ. 46:

² Ա. Ա. Սահմանադրութեան Հայոց աւագանութեան պահանջութեան, Հայոց, Աղջ. 937:

³ Հայոց աւագանութեան պահանջութեան, Կ. Պոլիս, 1845, թ. 45—150 և Տարեկան, Աղջ. Հեւանդանոցի, 1901, էջ 231:

եւ վերատեսուչ Տերոյենց Յովհաննէս Պատուելին, նպատակ ըրած էր իրեն խնամք տանիլ Ս. Կերսէսեան վարժարանին բարեկարգութեանը. այս ընկերութիւնը քանի մը տարի յաջող կերպով շարունակելէ վերջ կը դադրի, բայց դարձեալ միեւնոյն նպատակաւ կը վերակազմուի 1851¹ին եւ կը տեսէ մինչեւ 1858 եւ աւելի²:

1957 Յունուարին կը ծնի Ընթերցասիրաց ընկերութիւնը, որուն նպատակն էր՝ ընթերցանութեան թանգարան մը բանալ հայ հասարակութեան համար, եւ միանգամայն ճոխացնել Ս. Կերսէսեան վարժարանին Մատենադարանը³:

1861ին թաղին քարոզիչ Կերսէս Եպ. Ա. պարժապետանի խորհրդով Խասդիւղի Հայ Տէրիները կը կազմեն Գթութիւն անունով ընկերութիւնը⁴, որ գիւղին աղջիկներու դպրոցին կերպութիւնը պիտի տանէր եւ նաեւ աղքատ աշակերտութիւններու գրենական պիտոքը եւ զգեստը պիտի հոգար. այս ընկերութիւնը տեւած է մինչեւ 1863⁵ եւ աւելի, բայց յետոյ դադրած:

1877ին հաստատուած է հոն Աղքատաց ինամակալարութիւն մը. միեւնոյն ատեն Ասիական ընկերութիւնը՝ որուն նպատակն էր ժողովրդական օգտակար հրատարակութիւններ ընել:

Այս ընկերութիւնը վերակենդանացնելու գովելով Շահնազարեան Վարդապետին Երկրագունուր, սկսած է հրատարակել զայն իրբեւ ամամթերթ գրական եւ գիտական: Ա. Տարին ըստ տեսած է Յ. Յ. Պարոնեանի անօրէնութեամբ. 1884 Յունուարին մինչեւ չըստ տարի ալ Տնօրէն Խմբագրապետութեամբ Եղիսաբէդիպաշեանի, որ միանգամայն կը հրատարակէր իր Գրական եւ իմաստափրական շարժումը 1883—1888: Երկրագունուր սրանչելի ամսաթերթ գէր, գրական, գիտական եւ պատմական ու տեղագրական ծովն նիւթերով լի, որ դադրած է 1888 Նոյեմբերին, եւ տեղը Ասիական ընկերութիւնը 1889ին սկսած է Աղարի անունով թերթ մը, որ մէկ թիւ մը միայն ունեցած է⁶:

Երկրագունուրին հետ գրեթէ միաժամանակ դադրած է եւ Ասիական ընկերութիւնը, ոգտաւէտ եւ արդիւնաշատ կազմակերպուայդ:

¹ Մատեն, թիւ 77, 15 Յունիս 1853:

² Մատեն, թիւ 329, 1858:

³ Մատեն, թիւ 263, 1857 Փետրուար 7:

⁴ Պատեն, թիւ 43, 5 Ապրիլ 1861:

⁵ Մէտ-Ա. Պոլիս, թիւ 190, 26 Փետրուար 1863:

⁶ Գոր, Հայոց աւագանութեան պահանջութեան, գրական եւ գիտա-

կան հաստատուածոց. Հրատարակութիւն Ասիական ընկերու-

թեան, Կ. Պոլիս, Տարեկան, 1889:

թիւնը, որ բացի հրատարակութիւններէ, կը սարքէր նաեւ ժողովրդային բանախօսութիւններ բերայի մէջ կամ այլուր¹:

1880—1884 կազմուած է Հայրենասիրական ընկերութիւնը եւ 1885ին Աղքատասիրացը որ մինչեւ վերջի ժամանակներս կը շարունակուէր, անունը Աղքատախնամի փոխելով, եւ գիւղին աղքատ Հիւանդներուն բժիշկ, դեղ, ուտեստ եւ այլն կը մատակարարէր:

* * *

Վաղ ժամանակներէ սկսած նշանաւոր եկեղեցականներու քարոզչութեան յատուկ վայր մը եղած է խասդիւղ: Արիստակէս խարբերդցի եւ Գրիգոր Դարանացի Պալամի եկեղեցւոյն առաջին շինութեանը միջոցին, այսինքն՝ 1628—1630 ատենները այցելած են գիւղը եւ ժողովուրդը հոգեւորապէս միմիթարած²: Քարոզիչ եղած է հոն Պուրսայի Առաջնորդ Սամուել Երզնկացի գիտնական Եպիսկոպոսը, որ անդամ մը Երուսաղէմի, անդամ Մ'ալ Կ. Պոլսոյ Պատրիարք (1764)³ եւ անդամ Մ'ալ Էջմիածնի Կաթողիկոս Ընտրուած (1763) ու մերժած էր ընդունիլ, բաւ համարելով իր Առաջնորդական պաշտօնը (1760—1780) եւ ապա քարոզչութիւնը խասդիւղի, ուր վախճանած է 1786 թուին⁴ եւ թաղուած այն տեղի գերեզմանատունը. ունի իւր շիրիմը, որուն վրայ կը կարդացուի երկաթագիր՝

ԱՅՍ Է ՏԵՊՈՅՆ ՀԱՅ

ԳԵՍՏԵՐՆ ՍԱՄՈՒԵԼ
ՎՐԴՎԱՏԻ ԵՎ ԱՐՔԵՊՈԿՈՒ
ԱԹԵԶՆՈՐԴԻ ՎԻՃԱԿԻՆ
ՊՐՈՒՍԱՑԻ ՈՐ ԳՈԼՈՎ
ԱՏԹՍՈՒՆ ԱՄԲՑ ՀԱՅԻՆԵՐ
ԴՐՅՈ ԴՐ ԹՈՒԱԿԱՆԻՒ

ՀԱՅՈՑ ՌՄԻՒ (1235 + 551 = 1786)⁵

¹ ԵՐԵՐԴԱԿԱՆԻ, Կ. Պոլս 1886, թիւ 3, էջ 97:

² Բանակը Պարիսու 1901, էջ 150—151 եւ Ճանակակիրութեան Գր. Ա. Դարանացացու, Երուսաղէմ 1915, էջ 187:

³ ԵՒԼՊՐԻՎԻՐԻ ԳՐԵՒՐ ՊԱՐԵՒՐԻ ՊԱՆՏՈՒԹՅԱՆ, Բանակը Պարիսու 1905, էջ 90: Չափան Պարու. Հայոց Համար Գ, էջ 872:

⁴ Տարեցաց Ալֆ. Հետարուցին, 1901, էջ 144: Արեւելու Մամաւ, 1904, էջ 291: Լայ, կ. Պոլս 1905, էջ 967: Մամաւ, 1906: Մարտ, էջ 10: Բենակիրութեան, թիւ 3127, 13 Գեկու. 1906: Կիւսակք. Սարքի Արք. կ Սառաքեան, Հ. Գր. Գալէմբեարեան, Վիեննա 1908, էջ 263 եւ 274:

⁵ Այս Յիւատակարանը հրատարակած է առաջին անգամ Հ. Գրիգորի Գալէմբեարեան Սարգիս Արք. Սառաքեանի կենսագրութեան մէջ (էջ 274):

Տարիներու ընթացքին՝ եղած են ուրիշ շատ Քարոզիչներ, ասոնց երկար ցուցակին մէկն կը բաւականանամ յիշատակելով Ներսէս Եղիշարժական վարժակետեանը խասդիւղ ծնած, որ ոչ միայն գիւղին Եկեղեցւոյն պայծառութեանը, այլ և Ա. Ներսէսեան եւ Ա. Ն. Շահնազարեան վարժականներուն բարգաւաճմանը մեծապէս աշխատող եղած է. պերճախօս քարոզիչ, ներհուն Եկեղեցական, եւ ճարտար գասախօս, ազգային զանազան կարեւոր պաշտօններու մէջ իր ձեռնուշասութեամբը փայլելէն վերջ, նախ՝ Ա. Պոլսոյ Պատրիարքութեան Տեղապահ կարգուած, ապա ազգային Երեսփոխանական ժողովի միահամուն ընտրութեամբ կոչուած է Պատրիարքական պաշտօնին, զօր վարած է 1873—1884:

Գէորգ Գ. Ընդհանուր Հայրապետի մահին յետոյ ընտրուած է Կաթողիկոս Ամենային Հայոց բայց չէ ընդունած:

Վահիձանած է 1884 Հոկտ. 26ին եւ թաղուած Մայր Եկեղեցւոյ գաւիթին աջ կողմը (տե՛ս Ա. Համար, էջ 270): Ունի շքեւ մահարձան մը մարմարեայ երկու մասէ բաղկացած, մին կանգուն եւ միւսը հորիզոնական:

Առաջինին վրայ արձանագրուած է՝

Մահարձան¹

Տ. Տ. Ներսէս Վարդապետի Վարժակետեամբ Բազմարդին Արքեպիսկոպոսի Ազգաւէր Պատրիարքին

Հայոց Թուրքիոյ

1837—1844

Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի՝

Հորիզոնական քարին վրայ ալ կը կացուի.

Աստ հանգչի

Տ. Ներսէս Արքեպիսկոպոս Վարժակետեամբ ծնեալ ի Խասդիւղ Կոստանդնուպոլիսոյ Յամին 1837 ի 28 յունվարի

որ եղեալ

Արդինական Վարդապետ բանին կինաց Եւ Առաջնորդ վիճակին Նիկոմիդիոյ կարգի

ի Պատրիարքութիւն Օսմանեան Հայոց ի 14 Ապրիլի 1874

վարէ զպաշտօնն զամն տասն անընդհան ընտրի

¹ Այս Տապանագիրը հրատարակած է մ. 1918ի բազմավէպին մէջ՝ “Տապանագիրը Պատրիարքացն Հայոց Կ. Պոլսոյ աշխատութեան մէջ”:

ի Կաթուղիկոսութիւն ամենայն Հայոց

ի յ9 Մայիսի 1884

Եւ վախճանի ի Պատրիարքութեան

ի 26 Հոկտեմբերի 1884

Ո. Յ. Լ. Դ.

Ներսէս Եպ. Վարժապետեանի հետ ար-
ժանի է յիշել եւ Կարապետ Վարդապետ Շահ-
նազարեան, որ երկար տարիներ աշխարհի ըրու-
կողը Թափառելով, ազգօգուտ գործերու հայր
ըլլալէ յետոյ, եկաւ հանգչել իւր հիմած Վար-
ժարանին եւ Ս. Ստեփանոսի հովանոյն տակ:

Այս բազմարդիւն վարդապետը որ Պարս-
կաստանի Համատան քաղաքը ծնած էր եւ Էջ-
միածնի մէջ ձեռնազրուած, շատ կանուխէն համ-
բաւ հանած էր իւր գիտուն եւ պեղմախօս աս-
տուածաբան: 1849ին Կ. Պոլիս կու գայ եւ Տա-
տեան ու Ճէղայիրեան ամիրաներէ մէծ պատիւ-
ու Ընդունելութիւն գտնելով քարոզիչ կը կար-
դուի նախ Պալաթիոյ՝ յետոյ Խասդիւղի եկեղե-
ցիներուն, եւ իւր պանչելի քաղաքներով այն-
չափ սիրելի կը հանդիսանայ ժողովորդին, որ
մինչեւ իսկ օրուան Պատրիարքին նախանձը կը
դրգուէ. այս պատճառուաւ Կարապետ Վարժապետ
Շահնազարեան երկար չը մնար Կ. Պոլիս եւ
1854ի սկիզբները կը մէկնի Կ'երթայ Պարիս,
ուր կը յաշողի Գաղղիական կառավարութենէն

Հրաման առնել եւ Rue de Tournonի 20 թիւ-
տունին մէջ բանալ մատուռ մը, որ իւր առա-
ջն պատարագը կը մատուցանէ 1894 Յու-
նիս 13ի Կիրակի օրը¹: Շատ շանցած Տպարան
կը բանայ հօն, եւ հետզհետէ կը հրատարակէ՝
1857—1862, իւր նշանաւոր «Շար Հայ Պատ-
մազրացը այսինքն Ազգային հին Մատենա-
գիրներէն Ղետոնդ Երէց, Մովսէս Կաղան-
կատուացի, Մտեփանոս Օրբելեան, Միլատ
եւ Վահրամ, Ասողիկ, Թովմիս Մեծոփեցի,
պատմագիրներուն գործերը եւ Դաշնոց Գիրը.
եւ ասոնցմէ ալ առաջ 1856ին կը տպագրէ
Պարիս, Քրանսերէն Հայոց Պատմութիւն մը, եւ
Պետութ Երէցի Արաբաց Պատմութեան թարգ-
մանութիւնը: 1862ին Պարիսը թողով Կ'երթայ
Մանչէստը եւ կը կարգուի հօվիտ աելուցն Հայ
գաղութիւն²: Շահնազարեան վարժապետ, Պա-
րիսէն հետք Անդղիա կը փոխադրէ իւր Տպարանը
եւ կը սկսի Հրատարակէն Երկրագունդ ամսա-
թերթը, ինչպէս գրած եմ արդէն: Բայց երկար

չի տեւեր իւր Մանչէստը հովուութիւնը եւ
1865ին կը գառնայ Կ. Պոլիս եւ կ'երթայ բնա-
կէ Խասդիւլ, ուր իւր յոդնած ու բեղուն կեանքը
կը վերջացնէ 29 Օգոստոս 1865ին եւ կը թա-
ղուի Ճէղայիրեան Ամիրայի Պամբարանը³:

Համակիրներ իւր վրայ կանգնած են գեղե-
ցիկ շիրիմ մը, եւ գրոշմած են հետեւեալ Ար-
ձանագրութիւնը:

Աստ Հանգչի

յուտով

փառացն յափտենից

Կարապետ Վարդապետ

Շահնազարեանց

ծնեալ ի Համատան

ի 14 Մայիսի 1814

եւ

Կախճանեալ ի Խասգիր

Կոստանդնուպոլսոյ

յամի 1865 Օգոստոս 31

Խասդիւղի Հայ բնակչութիւնը ունի իւր մէջ
նաեւ Հայ-բողոքականներ, որոնք 1868 էն յե-
տոյ հաստատուած են հօն եւ 1869 էն ի վեր ալ
ունին Աղօթարան մը, զօր ժողովրդային հանդա-
նակութեամբ Կառուցած են ներքեւը գորոց ըլ-
լալով, գիւղին ճիշդ ծայրը եւ բարձունքը:

* * *

Բարեկեցիկ ընտանիքներ վաղուց շուած ու
անհետացած են Խասդիւղէն, եւ այն խոշոր ու
մէծ տուններ՝ Ճէղայիրեաններու, Երամեաննե-
րու, Կէլկէլեաններու, Աղա-Պօղոսեաններու, Զէ-
րագեաններու, Խօրասանձեաններու եւ ուրիշնե-
րու ապարաններ՝ ժամանակի ձախող Ճակատա-
գիր ազգեցութեան մատնուած, Փլած-Փլիլիկած
վիճակի մը մէջ են, որոնց մէջ կանգուն է մեն-
մենեկ, բայց ծիծալագէմ եւ ապագայ մէծ յոյ-
սերու իւրիւ շողարձակ, Հայ Արբու հիներու դա-
րաստանը՝ Գալֆայեան Որբանոցը⁴:

* * *

¹ Յէւրութեան, Վ. Զարդարեան, Ա. Հատոր, էջ 29:
² Այս Արբանոցը նախապէս Տագէս ամիրայի սեպ-
հական տունը եղած է. եւ ասոր ապացոյց է Արբանոցին մէջ
գանուած աղբիւրը, որ ունի համեւեալ չորս ասղ երկաթա-
ղիր արձանագրութիւնը եւ 1776 թուականը.

Աղջիկը ծարաւեաց, հեղութեան խօրատ.
Մարդիչ աղտեղեաց, վայրհանեալ առատ.
Զոր Տագէս յարգած, ոմքն պայազատ.
Ապազին ամաց, Հայոց հարազատ:

³ Արքի տողին Ապազին բառը բոլորագիր է եւ նշա-
նակ է թուականին՝ որ Է 1 + 800 + 1 + 3 + 20 + 400 =

¹ Մատու, Գ. տարի, թիւ 128, 8 Յուլիոս 1854.
² Մահմետը Հայ Գալութը, Մուշել Եպի պա-
տման 1911, էջ 26:

Համեստ դասակարգ մը միայն մնացած էր խասդիւզ, արհեստաւոր հայ ժողովուրդ մը, որ սակայն հակառակ իր նիւթական շատ անձուկ կացութեան կը շարունակէր իր եկեղեցին ու դպրոցները շէն պահել:

Բաւական ընդարձակ, բայց շատ անինամ թողուած գերեզմանատուն մը ունի Հասքէյ, գիւղի տուներուն շատ մօտիկ, ուր թաղուած են կարեւոր անձնաւորութիւններ, որոնց շերիմներէն մեծ մաս մը ժամանակին Եկեղեցւոյն շինութեանը գրծածուած, հաղիւ քանի մը հատը կը մնան գեռ կանգուն:

Հոն թաղուած են՝ բացի Եպիսկոպոս Սամուել Երզնկացիէ եւ Կարապետ Վ. Շահնազարեանէ, զորս յիշած եմ վերեւ, երաժշտագէտ Զէննէ Պօղոս ([†] 1826)¹, Մկրտիչ ամիրայ Ճէղյիրլեան ([†] 1 Ապրիլ 1861), Օրացոյցագիր Տէր Երեմիա Խասդիւզի ([†] 19 Ապրիլ 1880), Տէր Գէորգ Քահանայ Արծրունի Հարիւրամեայ վախճանած Յ Յունուար 1894ին, Երկրաբան եւ Նախարար Գր. Աղաթոն ([†] 22 Ապրիլ 1868), Մկրտիչ Աղաթոն ([†] 23 Նոյեմբ. 1890), Գէտ. Անդրէաս Փոփովիչ ([†] 17 Սեպտ. 1858), Առաքէլ Ալթուն Տիւրի ([†] 26 Մայիս 1886), Զափագէտ Սիմոն Միքայէլեան ([†] 14 Օգոստոս 1878)², Գարբիէլ Երամեան Երաժիշտ ([†] 13 Հոկտ. 1862) Նոյնպէս 1763ին Հաւատքի Համար գլխատուած Նահատակ Մարտիրոս պատանին:

(Ծարունակելի:) ԴԿ8. ՎԱՀՐԱՄ Յ. ԹՈՐԳՈՄԵԱՆ

ՄԱՑԵՆԱԽՈՍԱԿԱՆ

Թ. Ե. Գ. — Եգիպտոսի Հայոց հին եւ արդի եկեղեցները եւ պատմութիւն շինութեան Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ Նորաշէն Եկեղեցւոյ համբէրէ: Տպառան՝ Յաբէթ-Պատասար: Գաճրէ 1927:

Ամփոփ ու ինամեալ աշխատանք 122 մէծաղիր էջերով, ուր Թորգոմ Սրբապան Գուշակեան Եղիպտահայ զաղութիւն կանդնած կամ ստացած Եկեղեցիներու եւ մա-

¹ 1225 + 551 = 1776, ուրեմն Ա. Ստեփանոսոյ Եկեղեցին շինութեան 48 տարի յետոյ շինուած է աղքիւրաւ:

² Շաբաթ Հայ Կիսառքութեանց: Աբր. Այլազեանի, 1893, Պրակ Ա., Էջ 123:

³ Արքայութեանց Աղիք: Ժաղավար: Կիսառք: Էջ 1878, Էջ 114-115:

տուոներու պատմական նկարագրութիւնը կու տայ: Այս աշխատութենէն կ'իմանանք թէ արգէն Ժ. Պարուն Եղիպտոսի մէջ Հայել կը գտնուէին, որոնք իրբեւ կազմակեր պուած զաղութ՝ ԺԱ. Պարէն սկսեալ կարեւոր գեր մը կը խաղան եղիպտական կասա վարութեան մօտ իրենց Հայ վզրուկներու (Վէզիր) միջոցաւ: Եթէ Մատթէսս Ռւոհայցիի վկայութիւնը, որուն Համեմատ Հայերը ԺԱ. Պարուն վերջերը Եղիպտոսի մէջ 30.000 ընտանիք կը Հաշուուէին, չափազանցութիւն ալ Համարինք, սակայն եւ այսպէս ան կը մնայ առաջոցոց թէ նոյն ժամանակները բաւական հոծ զաղութ մը ունէինք այդ Երկրին մէջ:

Հայ եւ Եղիպտացի պատմագիրներու Համաձայն՝ միայն Ֆաթիմեանց ըրջանին, այսինքն 1074—1177 տարիներու ընթացքին, Հայերը Եղիպտոսի մէջ 35 Եկեղեցի եւ վանք ունեցած են: Հեղինակը՝ Խղճամիտ Բանասէրի հոգածութեամբ մի առ մի զաստորած է յանուանէ ծանօթ բոլոր Եղիպտահայ եկեղեցիներն ու մատունները, յաճախ իր ուսումնասիրութեան էջերն անոնց լուսատիր պատկերներով զարգարելով: Նոյնպէս յառաջ բերած է անոնց բոլոր յիշատակարաններն ու արձանագրութիւնները: Մասնաւրապէս ընդարձակ խօսած է Եղիպտոսի արդի Հարստութեան ըրջանին կառուցուած Գահիրէի Ս. Աստուածածին (1839), Աղեքսանդրիոյ Ս. Պօղոս-Պետրոս (1883) եւ Գահիրէի Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ 1924—1927) Եկեղեցիներուն մասին: Վերջինս Պրեթէ Կրքին կէսը զրաւած է:

Շատ բաղձալի էր որ Գեր. Հեղինակը իր պատմական աղբիւրները, մանաւանդ օստար պատմագիրներու տեղիքները իրենց ամրողութեամբը յառաջ բերած ըլլար, որ թէ Կործին գիտական արժէքը մէծապէս պիտի բարձրացնէր եւ թէ ապագայ հետախոյներու Համար զնահատելի աշխատանք մը մատուցած պիտի ըլլար: Ասկայն եւ այնուիս կը մնայ գեղեցիկ յիշատակարանները Եղիպտահայ զաղութի պատմութեան Համար Սրբապանի այս Կործը:

Հ. Ե. Ժ.

